

СПОГАДИ І МАТЕРІАЛИ

Ю. Л. Булаховська

ДЕЩО ЗІ СПОГАДІВ ПРО МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Я у своєму житті й «філологічних» спогадах зіткнулася з тим, що постаті найвидатніших українських письменників першої половини ХХ ст. по-різному вимальовуються в уявленні людей, що не належать до одного покоління, у кожному разі в представників покоління *найстаршого* (до якого належу і я) і покоління *молодого* (молодих вишівських і шкільних викладачів; молодих літераторів, а тим більше – старшокласників, студентів і абітурієнтів). Що я маю на увазі? А те, наприклад, що для мене як літературознавця-філолога постать Максима Тадейовича Рильського – це не просто постать видатного оригінального українського поета й есеїста і блискучого перекладача (з польської, російської і французької літератур); не просто академіка АН УРСР і СРСР, директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, що має тепер його ім'я; не лише автора блискучих власних доповідей і співавтора доповідей на Міжнародні з'їзди славистів (1958 і 1963 рр.); не тільки голови Комітету славистів України – а насамперед *живої людини*, яку я дуже добре собі уявляю в його сімейному колі та в післявоєнному Києві (і в колі нашої родини – філологів Булаховських – в Уфі, столиці Башкирії, у нашій оселі в Києві на вул. Михайла Коцюбинського, 9), а ще яскравіше – вже на його дачі в Голосієві, в оточенні «філологічних» друзів і письменників, до яких належав і мій батько – академік Леонід Арсенійович Булаховській, моя мати – Булаховська-Іванова Тетяна Данилівна, та й я – з підліткових років. І те, що уявляю собі дуже виразно я (потім науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевчен-

ка АН УРСР, де буду в плані науково-адміністративних завдань Інституту працювати над томами 20-го видання творів М. Т. Рильського, зокрема над перекладами з французької літератури XIX–XX ст., роблячи до них численні коментарі, а ще раніше – у студентські роки – писатиму «розгорнуту» курсову роботу в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, на відділі славистики (польська група тодішнього філологічного факультету) про переклад (у двох редакціях) славетної поеми Адама Міцкевича «Пан Тадеуш, або останній наїзд на Литві», виконаний М. Т. Рильським, – переклад, який і нині з усіх точок зору вважається найкращим. Отже, це набагато більше й різноманітніше того, що можуть собі уявити сучасні школярі, вивчаючи творчість М. Т. Рильського за існуючими «казенними програмами», навіть читаючи його художні твори, навіть відвідуючи його будинок-музей у Голосієві. Так, усе це створює певне уявлення про нього, але – не більше.

Отже, у цих моїх спогадах я хочу підкреслити кілька живих «штрихів» до його портрета, так би мовити, «життєвих», а потім додам дещо і про його широку філологічно-письменницьку діяльність.

Почну з першого. Хочу наголосити, що Максим Тадейович скрізь поводився вільно, без нервової напруги: чи то було в родинному й дружньому колі (маю на увазі, коли він був у ролі господаря, у себе вдома, чи в гостях у знайомих і друзів), чи, навпаки, в ситуаціях офіційних, скажімо, на засіданні вченої ради або секції перекладачів у Спільці письменників України; чи виступав офіційним опонентом на захисті філологічної дисертації – скрізь, принаймні зовні, почувався спокійно й незалежно. Це не означає, що він був неуважним до «деталей», до змісту того, що відбувалося навкруги або під його головуванням. Навпаки.

Я наведу два простих життєвих приклади (з різних часів). Спочатку під час евакуації, у 1941–1942 роках. Уфа. Наша ро-

дина (мій батько, моя мати, мамина сестра, я і ще хлопчик, трохи молодший від мене – Георгій (Зьозя) – син маминої подруги – лікаря-онколога, яка часто залишала його в нас) мешкає в маленькій кімнатці (9 квадратних метрів) комунальної квартири у досить великому за розмірами, але абсолютно холодному (без опалення) Будинку спеціалістів. Сюди часто приходять до нас у гості «на літературні розмови» і Рильські (Максим Тадейович, Катерина Миколаївна – його дружина – і їхній син Богдан – мій одноліток і однокласник). Діти (тобто Богдан, Зьозя і я) сидимо за браком місця на колінах у дорослих. Рильський і мій батько жваво дискутують про переклади, які робить Рильський (з польської мови – «Пана Тадеуша» А. Міцкевича; з французької – «Сірано де Бержерака» Е. Ростана, а з російської – «Каменного гостя» О. Пушкіна). Що ж до польської оригінальної поезії ХХ ст., то це окремі вірші й сентиментальна поема «Piotr Płaksin» Юліана Тувіма. Хочу до цього додати, що пізніше саме Рильський напише і книжку-есе «Про Адама Міцкевича», буде автором дуже змістовної передмови до книжечки «Вибраних творів» Ю. Тувіма українською мовою.

Надсилаючи вже у післявоєнний час (кінець 1940-х років) у подарунок моєму батькові свій виданий переклад «Сірано де Бержерака» Е. Ростана окремою книжкою, Максим Тадейович не випадково зробив там симпатичний напис своєму «філологічному» консультантові із застереженням: «Я не сумніваюсь, дорогий Леоніде Арсенійовичу, що Ви тут знайдете чимало відхилень від нормального наголосу. Не вбивайте мене за це!» Поясню, що означало це «застереження». Це був наслідок пристрасних «дискусій» між філологами-друзями про те, якою мірою треба зберігати в сучасному (максимально наближеному до оригіналу – за настановою) перекладі лексику, метафорику й «наголошеність» оригіналу – видатного твору з минулих часів. Це стосується повною

мірою і «Сірано де Бержерак» (французька мова має постійний наголос на останньому складі), і «Пана Тадеуша» (польська мова має постійний наголос на передостанньому складі), і «Каменного гостя» (російська мова, як і українська, має рухомий наголос). При цьому в сучасному перекладі (навіть при максимальному збереженні провідної образності й ритмомелодики оригіналу) треба враховувати насамперед інтерес і коло уявлень сучасного українського читача. До того ж, за своїм історично-соціальним контекстом усі названі твори («Пан Тадеуш» – поема; «Сірано де Бержерак» і «Каменный гость» – п'єси) пов'язані з дією в аристократичному середовищі, з відповідною лексикою й ритмомелодикою, що нічого спільного з фольклором не мають, де фігурують і конкретні розмовні діалоги персонажів.

Цікаво, що і Максим Тадейович, і мій батько під час своїх «філологічних дискусій» жваво радилися з присутніми там жінками – Катериною Миколаївною і моєю мамою, котрі вільно володіли і російською, і французькою мовами. Та що найцікавіше – і з нами, дітьми (Зьозя і я вже тоді непогано знали французьку мову). Питаючи цілком серйозно: а що з цього приводу гадаєш ти, Юлю? Що гадаєте ви, Богдане і Зьозя?

Багатьма роками пізніше, видаючи в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР французькі переклади Рильського і аналізуючи професійно, як полоністка, переклади Рильського з польської літератури (зокрема, поезії Юліана Тувіма – одного з «провідних авторів» моїх літературознавчих статей і монографій), я звертала увагу: і в самих текстах, і в примітках до них – конкретні сліди «українських» дискусій, навіть тих «зауважень», які робили тоді Богдан, я і Зьозя.

Колись увечері, будучи в гостях уже в нас удома – в Києві, на вул. Михайла Коцюбинського, майже поряд з Будинком літераторів, де він жив, – Максим Тадейович раптом покликав мене, тоді ще студентку, до себе і сказав із усмішкою: «Хочеш, Юлю, я

тебе швидко й добре навчу перекладати вірші? От – поки мама й тато зайняті розмовою з Катериною Миколаївною. Ти які мови знаєш? Які добре, які посередньо, які погано?» Я сказала, що добре (вільно) знаю російську й українську, досить добре французьку й польську, посередньо – англійську і поганувато – німецьку й чеську, тобто читати і дещо розуміти можу, а ось говорити (на відміну від польської, французької і навіть англійської) не можу зовсім. «Це не має значення, – зазначив Максим Тадейович. – Головне, що ти відчуваєш ритмомелодику цих мов, орієнтуєшся в лексиці, а відповідно, і в літературі, зокрема в поезії. Ти пишеш непогані оригінальні вірші та досить вдумливо аналізуєш переклади, а цього достатньо для вміння перекладати. Отже, *ніколи не прагни перекладати точно* (щодо лексики, щодо ритмічного рядка – це все одно неможливо). Ніколи не читай праць з теорії віршування, взагалі щонайменше з теорії літератури (це – не математика, і знання таблиці множення нічого тобі не дасть у твоїй творчій роботі). Ніколи не берись перекладати те, що *тобі персонально не подобається*, хоч би як його хтось вихваляв! Ніколи не перекладай на замовлення, за гонорар, хоч би як він був тобі потрібний! Прочитай оригінал; нехай він увійде до твоєї душі, і ти захочеш його перекласти, просто відчуватимеш необхідність – творчу – його перекласти рідною мовою, для рідного тобі читача, але, відчуваючи його обов'язковий іноземний контекст, який навіть у романтиків (польських, французьких, навіть німецьких і чеських) не буде тим самим, хоч і з однієї доби. Враховуй і смаки сучасного тобі читача, якщо навіть і йдеться про творчість письменника давнього. І уважно стеж за *лексикою* (щонайменша похибка в лексиці, і твір *романтичний* стане *сатиричним*, пародією на оригінал, а твір сатиричний – перетвориться на щось романтичне й ліричне). Отже, Юлю, дерзай!»

А ось ще один уже «побутовий» приклад поведження Максима Тадейовича в Уфі в нашій славнозвісній кімнаті. Удома

були тільки ми з батьком. Він хворів і лежав на своєму ліжку, а я в протилежному кутку робила на маленькому столику свої уроки (була тоді ученицею 4-го класу). Над головою в мене на товстій вервечці сушилася наша спідня білизна, бо господарі хати (місцеві жителі) пускали нас тільки до ванної кімнати і до туалету, а до кухні, де була плита, – ні. Тож ми і їли, і спали, і милися, і сушили наші речі лише тут, на цих 9-ти квадратних метрах. Так от, до нас завітав Рильський з Михайлом Стельмахом (тоді ще нікому не відомим військовиком). Максим Тадейович привів його до нас з тим, щоб мій батько (як знавець літератури, зокрема поезії, чию думку Рильський дуже поважав) послухав вірші Стельмаха. Стельмах почав читати, мій батько був у захваті й одразу ж пророкував йому «велике літературне майбутнє».

А тепер про те, «побутове», що я хотіла сказати. Я сиділа в кутку, за столиком; Рильський на стільці, а Стельмах, стоячи, зніяковіло читав свої вірші. Раптом Максим Тадейович зупинив його і сказав мені стиха: «Юлю! Сядь на ліжко батька, а я пересяду на твоє місце». Так і зробили. Мій батько спитав здивовано: «Що сталося?» – «Та нічого, Леоніде Арсенійовичу! – спокійно відповів Рильський. – Просто Михайло, читаючи “романтичні” вірші, весь час дивиться на цю білизну, котра тут сушиться. За Юлиною худенькою дитячою спиною оті білі штани мають вигляд за своїм справжнім призначенням, а за моєю широкою спиною скидатимуться на “білі вітрила”».

А ось інший, також побутовий випадок, який, на мій погляд, дуже виразно характеризує і громадянську, і життєву позицію Рильського. У 1959 році велика літературно-наукова делегація (на чолі з Рильським) поїхала до Кременця і до Тернополя святкувати ювілей Юліуша Словацького – не лише видатного польського письменника, а й людини, що була розумом і серцем пов'язана з Україною. Згідно з програмою тодішніх урочистостей, наша делегація (де було й чимало жінок, скажімо, і

член-кореспондент АН УРСР Ніна Євгенівна Крутікова, і викладачка університету Станіслава Йосипівна Левінська, і співробітниця Інституту фольклору, мистецтвознавства та етнографії АН УРСР Вікторія Арсенівна Юзвенко, і також я) була запрошена до відвідування Почаївської лаври в тій місцевості. Там «панував» тоді чоловічий монастир (з «тяжким» уставом), і взагалі господарями лаври були ченці. Коли наша делегація прибула туди (звичайно, тільки пішки), ченці (кремезні чоловіки з рум'яними обличчями і у специфічному одязі) вийшли нам назустріч, але не зважали жодним чином на нас, натомість зверталися дуже ввічливо, навіть «уклінно» тільки до Максима Тадейовича, демонструючи виняткові знання в галузі його оригінальної поезії (навіть найновіших і найповніших видань) і його перекладів. Саме його запросили вони попрацювати в бібліотеці Почаївської лаври, яка славилася своїм унікальним книжковим зібранням, а потім – повечеряти разом з ними (вони продемонстрували крізь відчинені двері розкішної трапезної ряди столів, вкритих сліпучо білими скатертниками, із порцеляновим посудом найвищої якості).

Максим Тадейович спокійно і ввічливо подякував їм за увагу до його творчості, підписав навіть одну зі збірок, що вже була в руках ченців; подякував за можливість попрацювати в бібліотеці, але мусив відмовитися від цього, бо не мав часу як голова делегації; від вечері в їхній трапезній також відмовився, оскільки він не може піти туди сам-один, залишивши за дверима інших чоловіків із цієї делегації, а тим більше численних жінок.

Хочеться ще згадати знаменний епізод з літературної діяльності Рильського, про який, мабуть, розповісти «професійно» не може вже ніхто, бо цих людей, на жаль, тепер немає на світі. Маю на увазі його доповідь на IV Міжнародному з'їзді славистів у Москві 1958 року «Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу». Цей з'їзд називається четвертим (бо врахову-

вали ті міжнародні славістичні конференції, що відбувалися в XIX ст.), але насправді він був першим у культурно-науковому житті слов'янства XX ст. Зазначу, між іншим, що такі з'їзди міжнародного масштабу (де фігурує мовознавча, літературознавча, фольклористична й культурно-історична проблематика, яка стосується саме слов'янського світу і міжслов'янських зв'язків) відбуваються відтоді кожні п'ять років у якомусь із великих міст слов'янських країн. Щодо IV Міжнародного з'їзду славістів 1958 року, то його значення було винятковим у науково-культурному житті всього слов'янського світу. З доповідями, співдоповідями й повідомленнями виступали найавторитетніші науковці зі слов'янських країн та Західної Європи й США і навіть з Австралії. Україна мала тут блискучий «дебют», хоча б у доповіді академіка О. І. Білецького «Українська література серед інших слов'янських літератур» (доповідь дуже вдало проголосив саме він, однак писали її колективно в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР). Блискучою була (і щодо змісту, і щодо проголошення) суто індивідуальна доповідь М. Т. Рильського про художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу. Тут він максимально використав власний багаторічний досвід перекладача (залучаючи і свої переклади з французької літератури). Доповідь Рильського була цікавою (вона залишається такою і в наш час, хоча тепер є безліч серйозних робіт у галузі перекладознавства, а тоді це була новина), вона становила і становить інтерес не лише своїм фактичним матеріалом, а й викладом провідних принципів сучасної української теорії перекладу: щодо перекладів «максимально точних», тобто таких, що відповідають оригіналові, наскільки це можливо у поетичному творі; щодо перекладів «свідомо творчих»; щодо «доповнень» і «свідомих втрат»; щодо «компенсації образу» (перенесення певного образу чи висловлення з одного місця тексту в інше); передачі приказок і прислів'їв, афористичних висловлювань, відомих у

літературі; окремих «свідомих збоїв» ритмомелодики; передачі архаїзмів і, навпаки, неологізмів тощо. Наводив Рильський і цікаві приклади – абсолютно виправдані щодо «зміни образності», скажімо, коли французькою мовою йдеться конкретно про дощ (а він жіночого роду – la pluie), а українською мовою дощ чоловічого роду, отже, треба змінювати в перекладі весь «поетичний антураж».

Пізніше М. Т. Рильський брав участь і в колективній доповіді, головним чином фольклористичного спрямування, на V Міжнародний з'їзд славістів 1963 року. Можна ще багато цікавого розповісти про Рильського як вимогливого й водночас демократичного директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР або про його діяльність на посаді голови Українського комітету славістів з 1961 року і аж до його смерті.

Коли я тепер відвідую Музей Рильського в Голосієві, я іноді (правда, переважно лише подумки) вношу певні корективи до того, що там говориться і фіксується (на підставі документів), бо документація паперова не завжди дає вичерпні й абсолютно правильні відповіді при характеристиці видатних людей. З другого боку, саме там «впливають» у мене в думках призабуті вже спогади і бажання їх опублікувати, поповнити й узагальнити.